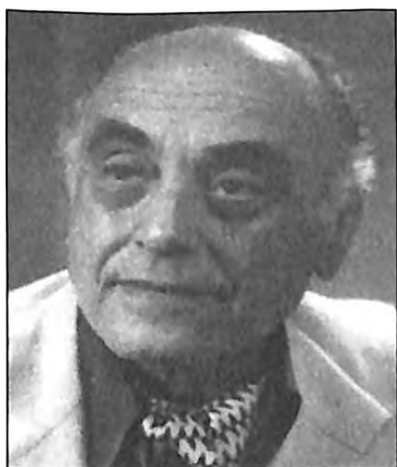


---

Oskar DANON

## SA PESMOM NA USNAMA I PUŠKOM O RAMENU



Oskar Danon rođen je u Sarajevu 7. februara 1913. godine. Završio je muzičke studije dirigovanja i kompozicije u Pragu na Državnom konzervatorijumu 1938. godine, a uporedo stekao zvanje doktora muzičkih nauka na Karlovom univerzitetu. Po povratku u domovinu u Sarajevu je bio dirigent pevačkih društava, filharmonije i pozorišta. Još u gimnaziji se priključio organizovanju kulturnog života u gradu, a s grupom mladih intelektualaca, u sklopu Sarajevske filharmonije,

formirao je umetničku grupu Collegium Artisticum.

Od prvih dana rata 1941. učestvovao je u Narodno-oslobodilačkoj borbi, povezujući razne odgovorne funkcije sa kulturno umetničkom aktivnošću. Nakon oslobođenja Beograda 1944. godine, preuzeo je rukovođenje operom Narodnog pozorišta. Uz njegovu delatnost vezana je organizaciona postava Beogradske opere kroz 15 godina, kao i umetnički uspon i afirmacija ovog ansambla u zemlji i inostranstvu, na čitavom nizu međunarodnih festivala: Edinburgu, Visbadenu, Firenci, Parizu, Beču, Atini, Lozani, Hagu, Amsterdamu...

Ostvario je veliki broj vrhunskih izvedbi operskih predstava – Menotijevog „KONZULA“ Borodinovog „KNEZA IGORA“, Masneovog „DON KIHOTA“, Gunoovog „FAUSTA“, Prokofjevih „LJUBAVI ZA TRI

NARANČE“ i „KOCKARA“, Čajkovskog „ONJEGINA“, „PIKOVE DAME“ i „MAZEPA“, Smetanine „PRODANE NEVESTE“, Musorgskijevog „BORISA GODUNOVA“ i „HOVANŠČINE“; zatim baleta „ROMEO I JULIJA“ i „PERICA I VUK“ Prokofjeva, „ORFEJA“ Stravinskog i Bartokovog „ČUDESNOG MANDARINA“.

Propagirao je domaće operno i baletsko stvaralaštvo – „LICITARSKO SRCE“, i „KINESKA PRIČA“ Baranovića, „VIBRACIJE“ Fribeca, Hercigonjin „GORSKI VIJENAC“, Rajičićevu „SIMONIDU“, Gotovčev „ERO S ONOGA SVIJETA“, Konjovićev „KNEZ OD ZETE“.

Paralelno s radom u operi delovao je i kao simfonijski dirigent, a u ovom se domenu posebno afirmisao kao interpretator moderne muzike. Kao simfonijski dirigent gostovao je u Bugarskoj, Rumuniji, Turskoj, Čehoslovačkoj, Švajcarskoj, Nemačkoj, Francuskoj, Holandiji, Italiji, Velikoj Britaniji, SAD, Japanu i SSSR-u. Bio je prvi generalni sekretar Saveza kompozitora Jugoslavije, predsednik Udruženja muzičkih umetnika Srbije. U njegovom kompozitorskom opusu ističu se borbene pjesme, pisane za hor i soliste.

Snimio je za ploče Decca, celovite izvedbe opera „KNEZ IGOR“, „EVGENIJ ONJEGIN“, „IVAN SUSANJIN“; za RCA Victorovov „ŠIŠMIŠ“, za His Master's Voice i Suprafon dela Musorgskog, Rimskog Korsakova, Čajkovskog, Smetane, Dvoržaka, Kabalevskog, Hačaturijana, Prokofjeva, Hindemita, Stravinskog, Eneska, Dikaa, Franka i Geršvina.

Od 1991. godine živi u Baški, na ostrvu Krku.

Iz braka sa Vjerom, rođenom Bonačić, ima kćer Maju.

Po odobrenju autora, ovaj prilog Oskara Danona priređen je na osnovu izvoda iz njegove knjige „RITMOVI NEMIRA“ (izdanje Beogradske filharmonije, 2006), koju je zajedno sa maestrom Oskarom Danonom zabeležila i priredila Svjetlana Hribar, dugogodišnji novinar riječkog „NOVOG LISTA“, saradnik mnogih listova sa područja nekadašnje Jugoslavije i značajni poslenik u oblasti kulture. Takođe, korišćeni su i izvodi iz Danonove knjige „PESMA U NAMA I OKO NAS“ (Vojnoizdavački i novinski centar, II izdanje, Beograd, 1987).

.....

Na moj deseti rođendan, 7. februara 1923, bio sam u trećem razredu sarajevske osnovne škole. Od oca sam dobio „luksuzne“ alpske sanke „Moravia“ i on me je odveo na Betaniju da se sanke isprobaju.

Ponosno je seo napred, a mene smestio pozadi i naredio mi da se čvrsto držim za njegova ramena. Živ sram me je pojeo jer su se druga deca, pa i ona „mnogo mlađa“ od mene, sama spuštala niz padinu na svojim „liguricama“. To su bile ručno sklepane sanke, ali sam ja baš takve želeo. Imale su i alku koja je klepećući u letu proizvodila čudne zvukove koji su se mešali sa povcima sankša. Svi „liguraši“ su preticali naše alpske sanke koje je, da nevolja bude veća, otac jedva održavao na stazi. Kipteo sam od besa što sam bio jedini koga tata vozi, i bio nesrećan što sam na prokletim „moravijama“ umesto na divnim „liguricama“ sa čarobnom alkam... No, otac je bio uporan. Bezbroj puta smo se penjali i spuštali, a liguraši nas preticali. Teškom mukom sam uspeo da nagovorim oca da se umesto mene, sa njim spusti jedan „liguraš“ koji je čežnjivo gledao naše alpske sanke. A ja pređoh sam na njegove ligurice. I, gle čuda! Na pola staze pored mene protutnjaše otac i dečak. Odjednom su alpske sanke bile najbrže na stazi. Tajna je bila u tome što je otac prednje mesto prepustio veštom dečaku, a svoju težinu prebacio pozadi. Leteli su kao munja i otac je vidno uživao. A ja?

Sedeo sam na pola guze na plitkim liguricama, prevrnuo se i sleteo sa staze. Tako naučih da nije stvar u sankama, nego u onome ko ih i kako vozi. Stajao sam pored staze i sa zavišću posmatrao veštog dečaka kako majstorski upravlja mojim sankama. Pravio sam se kao da mi se uopšte ne sanki i pijuckao vreli, sluzavi, orijentalni napitak zvani „salep“, koji se na sankalištu prodavao.

Kada je konačno ocu bilo hladno, otišao je u gostionicu, a ja ostadoh da se sankam sa svojim veštim vršnjakom. Smenjivali smo se na prednjem sedištu i jurili kao vetar. Njegove ligurice smo vezali za moje sanke i tako stekli „ozvučenje“. Silno sam želeo da zamenim svoju luksuznu „moraviju“ za skromne ligurice, ali to, nažalost, nije dolazilo u obzir.

.....

Godine 1933. bio sam maturant i provodio prve dane februara na planini Jahorini, u pojati Fredija Tereka, koga smo zvali Šorši. On je bio sin vlasnika nekoliko pilana po okolnim sarajevskim planinama. Skijali smo se sa Sarajlijama koji su studirali u Beogradu, Zagrebu i Pragu. Spavalo se u odeći, na senu. Duvalo je sa svih strana, jer je pojata bila slabe građe, sastavljena od otesanih balvana, kvadratno naslaganih do dva metra visine, i spojenih nabacanim malterom.

.....

Šoršijevu pojatu smo zvali „Čiča Tomina koliba“, prema istoimenoj knjizi Harijet Bičer Stou (Harriet Beecher Stow). Pojatu su čitave godine koristili sarajevski studenti levičari kao mesto za okupljanje. Od cele porodice Terekovih jedino je Šorši znao čemu je služila. U aprilu 1941. godine zaplenjena je sva imovina Terekovih, a u avgustu je čitava porodica, zbog svog jevrejskog porekla, odvedena u koncentracioni logor i o njima se više nikada ništa nije čulo. Krajem oktobra ustaše su spalile sve planinske kuće na Jahorini, da ih partizani Jahorinskog odreda ne bi koristili. Naša Čiča Tomina koliba pretvorila se u bukčinju koja je požar prenela i na okolnu gustu crnogoričnu šumu...

.....

Moj otac je prihvatio, ali sa velikom skepsom, moju želju da studiram muziku i da mi to bude životni poziv. „Lijepo je živjeti sa muzikom, slušati je i uživati u njoj – ali je živjeti od nje, vrlo, vrlo teško...“, bile su njegove reči. Ipak mi je omogućio da odem u Prag na studije. Tamo je već bio moj rođak Šuica koji je studirao na Visokoj tehničkoj školi, što bi danas odgovaralo Tehničkom fakultetu.

Nikada nisam zažalio što sam studirao u Pragu. Naprotiv! U Pragu sam boravio, sa malim prekidima, od 1933. do 1939. To je bio najsrećniji, najznačajniji, najraznolikiji, najuzbudljiviji, najlepší, najegzaltiraniji i najslobodniji period mog života sa mnogo mladalačkih ludorija i neodgovornosti, ali i uspešnog završetka studija. Mladić iz teške evropske provincije obreo se najednom u centru Evrope, u prekrasnom kosmopolitskom „Zlatnom Pragu“.

### *Opereta*

Na ekskurziji po Nemačkoj 1933. godine jugoslovenski studenti iz Praga su u Berlinu bili svedoci uličnog orgijanja rulje u nacističkim uniformama i zastavama sa „svastikama“. Dok su se orili zvuci *Horst-wessellieda* (pesma Horsta Vesela: „Mi ćemo marširati dalje, kroz ruševine i smrt, danas je Nemačka naša, a sutra celi svet“), izvikivale su se preteće parole i razbijali izlozi radnji čiji su vlasnici bili Jevreji. Berlinska policija se nije mešala, niti je izgledalo da ima nameru da uvodi red. Naprotiv, činilo se da je policija tu da se ničim ne poremeti divljažne razularene nacističke mase.

Vođa ekskurzije jugoslovenskih studenata iz Praga je bio Emerik (Imre) Blum, student treće godine elektrotehnike. Kada je postalo jasno šta se to dešava na ulicama Berlina, Blum je zaprepasčene i uplašene jugoslovenske studente odveo u našu ambasadu. Tu ih je primio ambasador Balugdžić, istaknuti novinar beogradske „Politike“ čiji je novinarski pseudonim bio X.Y.Z. Ambasador je, po Blumovim rečima, uveravao studente da to što su videli na berlinskim ulicama nije ništa ozbiljno: „To vam je, deco, obična opereta. Vratite se u Prag, i budite bez brige. Berlin će se vrlo brzo obračunati s ovom mračnjačkom ruljom.“

Imre mi je nešto kasnije ispričao detalje ove epizode u ambasadi, i sa ironičnim ogorčenjem prema uvaženom XYZ dodao da će ova „Balugdžićeva opereta“ pokazati svoje pravo lice čitavom svetu, da ćemo svi mi igrati u njoj i da moramo uložiti napor da svaki naš student postane ne samo profesionalno osposobljen nego i idejno-politički obrazovan.

U vezi sa „operetom“ našeg ambasadora u Berlinu XYZ, pamtim i epizodu kada sam se na putu za Sarajevo, 12. marta 1938, zadržao u Beču, u nameri da pogledam neku predstavu u operi ili odem na neki koncert.

Noćio sam u malom hotelu blizu Južne železničke stanice. Cele noći nisam oka sklopio zbog galame sa ulica. Na svim okolnim zgradama prozori su bili osvetljeni, automobili i autobusi su uz zvuke sirena prolazili ulicama kao da je sred belog dana. Iz nekih od tih vozila su se orile radio emisije dok su drugi preko megafona izvikivali svoje oduševljene poruke. Ne znajući šta se to dešava, sišao sam do recepcije da se raspitam. Tamo je takođe bila velika gužva, što gostiju, što prolaznika s ulice. Dva policajca ozarenih lica objašnjavala su prisutnima da se konačno ostvarila davnašnja težnja naroda Austrije izražena u paroli „Ein Volk, ein Staat – Anschluss!“ (Jedan narod jedna država – prisajedinjenje) koju ste mogli još mnogo ranije videti na mnogim zgradama u Beču. „Sutra će u Beč ući nemačka vojska!“, najavili su nam policajci.

Izašao sam na ulicu. Beč je vrvio od radosne svetine, iako je odavno bila prošla ponoć. Bilo je mnogo onih koji su na rukavu nosili traku sa „svastikom“ a ljudi u radnim kombinezonima su po reklamnim stubovima lepili proglase austrijske vlade o prisajedinjenju nemačkom Velikom Rajhu. Tako je prošla noć da bi već u zoru na svim ulicama u

centru Beča, a naročito na Ringu, oduševljena masa priredila spontani doček nemačkoj vojsci slušajući sa radija iz okolnih kuća nacističke pesme i poruke, marševe, Vagnera...

Tog 13. marta 1938. godine ceo Beč je bio egzaltiran. Nepoznati ljudi su se grlili i ljubili dok su u velikoj radosti čekali da vide nemačkog vojnika kako gazi bečkom ulicom. Oduševljena masa Bečlija 14. marta dočekala je Hitlera. Pomislih na reči XYZ. Kakva opereta!???

Požurio sam na stanicu da bih što pre prešao granicu i stigao u Maribor. Dugo sam putovao u krcatim vagonima, a kada sam – nakon bezbroj presedanja – stigao, na mariborskoj stanici sam se suočio sa prizorom koji je bio doslovce kao u nekom ratnom filmu: stanica prepuna izbezumljenih ljudi koji ne znaju kuda će dalje, ali beže glavom bez obzira od „vekovnog austrijskog sna“...

.....

U jesen sam na Filozofskom fakultetu, na Odseku za muzikologiju, predao doktorsku disertaciju „Klod Debisi/Claude Debussy/ i muzički impresionizam“, a u februaru sam bio pozvan na odbranu. O promociji su me obavestili za petnaestak dana.

U to je vreme u Pragu bilo vrlo dramatično. Svi studenti iz Kraljevine Jugoslavije prijavili su se kao dobrovoljci u čehoslovačku vojsku, a narod je bio spreman da pruži oružani otpor, do čega, kao što je opštepoznato, nije došlo. Nemačka vojska je 15. marta 1939. godine, ušla u Prag bez ijednog ispaljenog metka. Kordoni češke policije bili su postavljeni na Vaclavskim namjestima kako bi sprečili okupljeni narod da nasrne na nemačke motocikliste. Pored mene je stajala jedna starija žena koja je mahala kišobranom, vikala i plakala dok je gurala češkog policajca pokušavajući da kišobranom dohvati i udari motocikliste. Policajac ju je zagrlio da bi je zadržao, i rekao joj: „Majko, zaboga, ne radite to, pa i ja sam Čeh!“

.....

Odmah posle sramnog minhenskog sporazuma, još u toku decembra, Češku su napustili svi oni koji su našli utočište u Pragu, pošto su od nacista pobjegli iz Nemačke i Austrije. Bilo je jasno da od očekivane oružane pomoći evropskih zemalja neće biti ništa, a Čehoslovačka, ostavljena sama sebi, nije mogla da se odbrani od nadiruće nemačke sile. Zavladao je veliko razočarenje i očaj među češkom i interna-

cionalnom inteligencijom. Uglavnom su ljudi, preko Poljske, bežali na zapad, a mali broj je tražio spas i na istoku. U velikoj apatiji i depresiji koja je zavladała nije moglo biti govora o nekom umetničkom radu. Iz dana u dan spisak odbeglih političkih lidera se povećavao, a lista kolaboranata se punila.

Vrlo neraspoložen zbog svega što sam video i doživio u tim svojim poslednjim danima u Pragu, 25. marta 1939. godine definitivno sam se vratio u Sarajevo.

### *Povratak u Sarajevo*

U rodnom gradu sam uspeo da se oslobodim „praške more“ prihvativši da vodim amaterski orkestar Sarajevske filharmonije i Jevrejsko pevačko društvo „Lira“. U Sarajevu sam bio okružen izvanrednim mladim intelektualcima i umetnicima pa sam, pri Filharmoniji, sa grupom bivših praških studenata – inženjera, arhitekata, muzičara, slikara, književnika, glumaca i balerina – formirao „Collegium Artisticum“, multimedijско umetničko društvo. Cilj Collegiuma je bio da širi i popularizuje umetnost, a isto tako i demokratske političke ideje. U ovom potonjem smo se zblížili sa omladinom okupljenom u Međunarodnom antifašističkom narodnom frontu, čiji je amblem bio trokraka crvena zvezda. Oni su agitovali za politički sporazum Cvetković-Maček za šta je u Sarajevu postojala vrlo pogodna klima.

.....

Vratio sam se u Sarajevo svom radu s Filharmonijom, „Lirom“ i Collegiumom. Na rad Collegiuma i priredbu „Večer pjesme i pokreta“ osvrnuo se sarajevski književnik Jovan Palavestra, u beogradskoj „Politici“.

.....

Sarajevo je, kao i Beograd, bombardovano, 6. aprila 1941. godine, a Sarajevska filharmonija je u Oficirskom domu trebalo da ima koncert simfonijske muzike 9. aprila. Plakati za taj neodržani koncert su na zidovima sarajevskih ulica dočekali formiranje Nezavisne Države Hrvatske i ulazak nemačke vojske.

 **SARAJEVSKA FILHARMONIJA**

**Srijeda 9 aprila 1941**

**NARODNO POZORIŠTE**

# **SIMFONIJSKI KONCERT**

**povodom 150-godišnjice smrti W. A. MOZARTA**

Na programu: Simfonije g-moll, Es-dur i Serenada za gudački orkestar

**Dirigent: Dr. OSKAR DANON**

Početak u 8<sup>30</sup> časova na večer

Preprodaja karata u knjižari Leon Fincl



*Plakat za simfonijski koncert koji je trebalo da se održi 9. aprila 1941, ali je odgođen zbog rata koji je već bio počeo*

## *Odlazak u partizane*

Po naređanju i direktivi Partije krenuli smo 16. jula 1941. iz Sarajeva na Romaniju da organizujemo oružani ustanak protiv okupatora. Imali smo dosta nezgoda i teškoća prilikom izlaska iz Sarajeva. Prvo, ugovoreni poverljivi taksi-šofer se uplašio i nije došao da nas poveže do mesta više kafane „Pod hrastovima“, pa je Hasan Brkić morao da ode pred Katedralu po bilo kakav taksi, dok smo Slaviša Vajner, Slobodan Princip i ja u planinarskoj opremi čekali kod samostana „K Isusu i Mariji“ ceo sat, pobuđujući znatiželju svih prolaznika; zatim prilikom izlaska iz taksija kod gradske trošarine, na poligonu, presrela nas je i legitimisala jedna policijska ustaška patrola, koju je Hasan uspeo da ubedi, zahvaljujući dobro izrađenim falsifikovanim legitimacijama i objavama, da smo funkcioneri zagrebačkog planinarskog društva i da po specijalnom zadatku treba da obiđemo sve planinarske domove u okolini Sarajeva. Iznad stare austrougarske tvrđave kod „Sedam šumica“ natrapali smo na nemačku patrolu, ali smo pod zaštitom guste magle i visoke paprati nepovređeni stigli na Crepoljsko. Kod



„Sedam šumica“ su nas sačekali i sa nama dalje produžili vodič kurir Avdo Hodžić, Branko Milutinović, radnik u sarajevskoj železničkoj radionici, i krojač Mento. Pošto smo prenoćili u jednoj *prijatnoj* štali na Crepoljskom, nastavili smo prema Romaniji. Njeni vrhovi Ravne stijene i Crvene stijene čudnovato i tajanstveno su se odražavali na horizontu tog magličastog i od kiše umivenog julskog praskozorja.

.....

U međuvremenu sam, međutim, dobio drugačiji zadatak. Pozvao me je drug Ročko i saopštio mi da treba da organizujem bezbedan smeštaj, u našoj blizini, drugu Vladimiru Nazoru, koji se posle pete ofanzive, iznemogao i bolestan, nalazio na našem terenu.

.....

Malo je reći da sam bio zabrinut. Stari pesnik se jedva održavao na konju. Ne znajući kako bih mu pomogao, rešio sam da ga bar malo zabavim razgovorom. Pričao sam mu razne anegdote, varao ga da su tu, odmah iza brda devojkice iz Mrkajića, koje će ga, kada stignemo do Vrhovnog štaba, preuzeti i negovati dok ne ozdravi. One su se njemu vrlo dopale i bezbroj puta ih je spomenuo. Takve pričice bi ga na čas odobrovoljile no, devojkica nije bilo a nama je predstojao dug i potpuno neizvestan put. Verovatno u kontekstu takvih priča, Nazor je počeo razgovor o ženama i odnosu filozofa Šopenhauera prema njima. Naš veliki pesnik i ja se u stvari nismo poznavali. On o meni ništa nije znao – za njega sam, zbog nadimka „Cigo“ bio samo kurir-vodič, Ciganin. Tim više ga je zaprepastilo moje učestvovanje u razgovoru o temama iz filozofije. Odmahnuo je rukom i nameštajući svoj veliki šešir kao za sebe komentarisao: „Eh, šta ovi komunisti napraviše od Cigana“. Zatim, nekako kao sa novim poletom zapeva Marseljezu i dade znak da nastavimo putovanje. Pričao mi je o kapetanu francuske vojske, Ruže de Lilu, pesniku, stvaraocu ove slavne pesme, sada himne francuske republike, i iskreno je bio ožalošćen zbog njegove tragične sudbine.

.....

Negde nedaleko od Šekovića, sredinom avgusta 1943, saopštio mi je Avdo Humo Kulturni da treba da se priključim jednoj grupi političkih i kulturnih radnika, koja se pre kratkog vremena prebacila iz Beograda i sada čeka na našem terenu još neke drugove i kurire vodiče.

Ovu grupu treba prebaciti preko reke Bosne i predati zapadnobosanskim jedinicama koje će je dalje provesti do Vrhovnog štaba. Stigla je poruka da se i ja njima priključim. U Jajcu ću verovatno dobiti nova zaduženja i nov raspored. Drug Avdo nije znao da mi ništa detaljnije kaže o mom novom zaduženju, sem da je uveren da će to biti posao u oblasti delovanja Agitpropa i da ću najverovatnije raditi sa drugovima umetnicima na pitanjima kulture i umetnosti. Znao sam da je oko Agitpropa Vrhovnog štaba okupljen niz izvanrednih umetnika komunista i da će mi kontakt i drugovanje sa njima pružiti velike mogućnosti za obogaćivanje mog marksističko-teorijskog znanja, kao i to da će me novi posao, iako još u uslovima partizanskog života i ratovanja, postepeno približavati i vraćati mojoj profesiji.

.....

Kolonu koja se spremala za zapadnu Bosnu činili su jedan protukolski vod Prve proleterske, „Beograđani“, ja sam bio pridodat njima. *Umetnička ekipa Vrhovnog štaba, docnije nazvana „Kazalište narodnog oslobođenja“ i čiča Janko sa desetinom kurira.*

Nekoliko časova pre pokreta potražio me je Pavle Goranin, moj najbolji drug od rane mladosti i saborac od prvoga dana ustanka. Želeo je da se sa mnom pozdravi i da mi zaželi uspeh u radu u novoj sredini. Osetio je, iako nisam nijednom reči to spomenuo, da mi je teško što napuštam ovaj kraj i da mi rastanak od ljudi sa kojima sam drugovao pre rata i u toku rata nije lak. Znao je da sam sa njima delio sve: brige, dileme, nadanja, prošlost, sadašnjost, budućnost, strah i hrabrost i da je sa njima uspostavljeno neraskidivo prijateljstvo, pa me je uveravao da će novi zadaci i nova sredina za mene značiti mnogo više i da treba da budem srećan što ću moći da ispoljim u relativno mnogo boljim uslovima svoje profesionalne sposobnosti. Pozdravljali smo se i rastajali više puta. Pavle je odlazio, posvršavao neke poslove i ponovo se vraćao. Očigledno, ni njemu ovaj rastanak nije lako pao. Poslednji put smo se zagrlili na sredini reke Bosne, u dubokoj noći i hladnoj vodi do iznad pojasa. Rastali smo se bez reči. Ne razmišljajući ni o čemu, nastavio sam brzo da gazim reku, da bih stigao kolonu koja mi je već bila prilično izmakla.

.....

Rano izjutra krenuli smo za Bugojno. U njemu smo se zadržali jedan dan i onda produžili za Jajce. U Jajcu se naša kolona rasformirala.

Protukolci sa komandrom Ljubecom su otišli u sastav Prve proleter-ske, dok su ekipu „Kazališta narodnog oslobođenja“ čekale nove pri-redbe. Ja sam sa „Beogradanima“ sa velikim nestrpljenjem očekivao odluku o rasporedu i zadacima. Na ovo nismo dugo čekali.

.....

Jednog jutra, sredinom septembra 1943, saopšteno mi je da sam određen da sa čiča Jankom i jednom manjom grupom krenemo preko Dinare za Split. Sa nama je bila i Mitra Mitrović. Imali smo zadatak da učestvujemo u radu agitprop odeljenja u Splitu, da organizujemo štampariju i radimo na kulturnoj propagandi. U toku našeg pokreta preko Dinare doznali smo da su se naši povukli iz Splita i da su ga Nemci ponovo zauzeli. Krenuli smo onda za Otočac. Ovde se nalazio Glavni štab Hrvatske. U Otočcu sam doznao da ovde radi velika grupa umetnika na pripremama za Drugo zasedanje ZAVNOH-a, kao i to da je nedavno našoj vojsci pristupila cela domobranska satnija sa kompletnom vojnom muzikom, koja baš sada proba program za jedan koncert. Tu sam sreo načelnika Glavnog štaba Hrvatske, Iliju Engla, mog druga iz sarajevske Prve gimnazije i sa studija u Pragu. Rastali smo se u Pragu pre sedam godina izvršavajući zadatke koje nam je poverila Partija.

Ilija Engl je otišao u Španiju i evo ga sada preda mnom, kao istaknuti rukovodilac Narodnooslobodilačke vojske. Nije bilo vremena da se podsetimo na minulo doba i da damo oduška našim sentimentalnim raspoloženjima. Rekao mi je da su odlučili, čim su od druga Moše čuli da se ja nalazim u Komandi grada, da se pridružim Agitpropu ZAVNOH-a i preuzmem dirigovanje orkestrom i spremanje priredbe. U Agitpropu su me primili sa oduševljenjem i odmah mi dodelili niz zadataka. Saradio sam sa Mirkom Špilerom, Milanom Apihom, Ivom Tijardovićem, Vanjom Radaušom i Zvonkom Agbabom na programu za jedan koncert u Otočcu.

Od 12. do 15. oktobra prisustvovao sam Drugom zasedanju ZAVNOH-a u Plaškom. Formiran je hor od građana, učenika svih škola i pozadinskih boraca. Bilo je više od sto pevača. Sa orkestrom sam uvežbavao uvertiru za operu „Dalibor“ Smetane i veliki broj partizanskih pesama u aranžmanu Špilera i Tijardovića. Koncert je održan u divno ukrašenoj sali; dekorisali su je Vanja Radauš i Zvonko Agbaba. U prvim redovima su sedeli najistaknutiji rukovodioci ustanka Hrvatske. Iza dirigentskog pulta, meni iza leđa, nalazili su se Ivan Ribar,

Vladimir Nazor i Pavle Gregorić. Kada sam zahvalio publici na pljesku posle „Dalibora“, Nazor me je gledao u oči i rekao Ribaru: „Pa to je Jovo Cigo“; hteo je još nešto da doda, ali ga je Ribar prekinuo i kategorički tvrdio da je dirigent koncerta Oskar Danon, muzičar koji radi u muzičkoj sekciji Agitpropa Hrvatske sa Špilerom i Tijardovićem. Kada je koncert završen i kada su se stišale ovacije prepune sale, moj pogled se sreo sa Nazorovim, i on je u mom oznojenom licu definitivno prepoznao lik, njemu u istočnoj Bosni dodeljenog pratioca i kurira Jovu Cigu, sa kojim je proveo ne malo dana punih dramatičnih zbivanja, krstareći stazama i bogazama i vrlletima Romanije i Milanplanine. Nazor se podigao i viknuo: „Šta ćeš tu, Jovo Cigo, da nije opet ofanziva?“ Zagrlio me je i poveo prema drugovima iz Glavnog štaba, u želji da me predstavi i ispriča naše zajedničke dogodovštine. Ilija Engl mu je objasnio ko sam i šta sada treba u Hrvatskoj da radim, pa je tako Nazoru otkrivena tajna Jove Cige.

.....

Čekajući pogodnu priliku da krenemo za Jajce, sastali smo se sa delegatima iz Slovenije. Tu sam se sreo sa Josipom Vidmarom, Božidarom Jakcem i Edvardom Kocbekom. Sačekali smo i jednu grupu delegata iz Hrvatske, koja je došla čak iz neoslobođenih krajeva, pa smo se uputili za Jajce. Nekih petnaest dana pre zasedanja stigli smo u zapadnu Bosnu. Javio sam se čiča Janku. Saopštio mi je da treba da se priključim „Kazalištu narodnog oslobođenja“.

Prva priredba našeg pozorišta u kojoj sam sudelovao održana je 6. decembra 1942. u Bosanskom Petrovcu, povodom Prve konferencije Antifašističkog fronta žena.

Narod i borci oko Sanskog Mosta su ovaj skeč izvanredno primili, mene kao sovjetskog oficira obasipali počastima, dok su Nikoli, a naročito Ljubiši, uvek zviždali. To negodovanje prema njima nije se završavalo na našim priredbama, ono se produžavalo i posle, pa smo zbog njihovog odbijanja da i dalje tumače ove uloge, ovaj skeč morali da skinemo sa repertoara.

### *Vaterpolo u Rimu*

Početakom avgusta Agitprop me je odredio da budem privremeno komandant partizanske plivačke i vaterpolo reprezentacije, koja je sastavljena na brzinu od boraca dalmatinskih jedinica. Njih je trenirao

poznati riječki sportski radnik Mićo Blažina. Trebalo je da ova naša sportska ekipa učestvuje na takmičenju savezničkih armija u Rimu, u velikom sportskom centru, sada boravištu američke Pete armije, u nekadašnjem Musolinijevom „Foro Romano“.

Do Barija smo stigli našim brodom. Za vreme plovidbe od cele sportske ekipe formirao sam pevački hor; svi su oni imali divne glasove, i pošto su znali sve naše partizanske pesme, uvežbavanje je teklo glatko i brzo. Posle kratkog zadržavanja u Bariju, sovjetskim avionom smo prebačeni u Rim. Organizatori sportskog takmičenja Pete američke armije nisu pokazivali mnogo volje da nam dozvole da i mi na njemu učestvujemo, pa je bilo potrebno da interveniša naša vojna misija.

U vojnom odmaralištu mi smo predstavljali glavnu atrakciju. Zbog partizanskih uniformi i zarobljenih nemačkih parabeluma, oko nas su obletali pripadnici savezničkih armija, od redova do pukovnika, nudeći nam za ove ratne trofeje ne samo gomilu novca, cigareta, viskija i sličnih stvari već i vojne motocikle Harley-Davidson.

Na plivačkom turniru prošli smo vrlo dobro. Na vaterpolo takmičenju postigli smo odličan uspeh, tako da su armijske novine donosile prikaze sa takmičenja na naslovnim stranicama sa velikim naslovima „Titovi delfini“. Takmičenje je održano na stadionu „Nacionale“. Na jarbolu se vijorila i zastava nove Jugoslavije. Uspeh je bio iznad očekivanja, naročito ako se uzme u obzir da su naši sportisti došli neposredno iz borbe, posle vrlo kratkih priprema. Osvojili su dva prva mesta u plivanju – na 100 metara leđno i štafeti 4x100 metara, mešovito. Zatim jedno drugo mesto – na 100 metara slobodno i još tri treća mesta. Osvojili su i drugo mesto u vaterpolu. Poznati britanski komentator Piter Vilson, u listu „Junion Džek“ („Union Jack“) britanskih oružanih snaga je zapisao: „Jugosloveni su se borili kako dostoji Titovim borcima, a plivaju kao delfini...“.

Na završnoj svečanosti trebalo je da se, pored naših takmičara, pojavi i naša zastava i da se odsvira i naša himna. Za američki vojni orkestar sam u toku noći instrumentirao „Hej Sloveni“.

Na banketu, koji je bio priređen za sve učesnike takmičenja, naši plivači su nastupili kao hor i na opšte oduševljenje otpevali, pored niza partizanskih pesama, i savezničku: „It’s a long way“. Posle nekoliko dana mirnodopskog života u Rimu vratili smo se na Vis a takmičari su odlazili u svoje jedinice i nastavili borbu za oslobađanje okupiranih delova naše zemlje.

.....

Moje stvaralaštvo u NOB bilo je uslovljeno zbivanjima, odražavalo je situaciju u kojoj smo se nalazili, jer umetnik nikada, bez obzira na okolnosti, ne može u sebi ubiti umetnika. Tako ni ja u najtežim trenucima, tokom napornih marševa, posle velikih borbi, kada sam bio potpuno iscrpljen, nisam mogao da zaboravim svoj poziv. Kada sam jednom bio na Konjuhu, doživeo sam nešto vrlo uzbudljivo. Dok su drugi doživljavajući fatamorgane videli kućice ili vodu, koje nije bilo, ja sam čuo razne šumove koji su se pretvarali u ogromne blokove muzike, čas u zvukove orgulja, čas u zvukove simfonijskog orkestra, i to je u meni zvučalo kao da stvaram neka velika dela, tako da sam tačno osetio snagu pojedinih muzičkih misli, smatrajući da je samo potrebno dočekati dan (jer se to dešavalo noću) pa sve to zapisati. Međutim, sve što je čoveka u takvoj situaciji zaokupilo, odjednom nestaje kada se spotakne o kamen na koji nespretno nagazi. Vodio sam dnevnik i u njega sam skoro svakog dana zapisivao poneku originalnu melodiju, kao materijal koji ću moći da iskoristim sutra, kada se oslobodimo (ovaj dnevnik je propao na planini Jadovik, posle nemačkog desanta na Drvar, maja 1944).

.....

### *Vetrovi promena*

U jedinicama NOV, partizanskim odredima, bataljonima i brigadama, intenzivno se radilo na podizanju kulturnog nivoa boraca. Postojali su pevački i recitatorski horovi i dramske družine. Izvodile su se pesme iz Oktobarske revolucije, Španskog građanskog rata i starih seljačkih buna. Stvarali su se skečevi na najaktuelnije događaje. Izvođački nivo nije bio naročito visok, a nije ni mogao biti. No, ovi kulturni događaji su bili vrlo korisni jer su delovali na borce koji su najvećim brojem dolazili sa sela. Godine 1942. izišla je iz Zagreba grupa značajnih umetnika zagrebačkog HNK-a koji su na hrvatskoj oslobođenoj teritoriji formirali pozorište. Pošto su se među tim umetnicima, osim onih manje poznatih, nalazili i dramski glumci Vjekoslav Afrić, Joža i Ivka Rutić, Salko Repak, Milan Vujnović i Žorž Skrigin, i kompozitori Nikola Hercigonja i Silvije Bombardelli, Agitprop Vrhovnog štaba NOV i POJ je odlučio da se ovo pozorište nazove Kazalište narodnog

oslobođenja pri Vrhovnom štabu, a na njegovo čelo postavljen je književnik Ivan Frol.

Da bi njihove predstave doprle do što više boraca i naroda, ovo pozorište je stalno bilo u pokretu. Neumorni i samopožrtvovani umetnici su prolazili kroz neprijateljske ofanzive i propešaćili našu zemlju uzduž i popreko. Mada su preživeli Tjentište, Sutjesku i Petu ofanzivu, ovo pozorište se nije rasformiralo. Naprotiv, raslo je i popunjavalo se. Prepešačivši celu Istočnu Bosnu, iznemogli i izgladneli umetnici su konačno stigli u Jajce gde je Kazalište doživelo veliku regeneraciju: Iz partizanskih jedinica priključeni su mu novi članovi, a iz Kazališta su otišli pojednici koji su dobili zadatak da formiraju kulturne sekcije u partizanskim jedinicama. Osim pomenutih osnivača, Kazalištu su prišli Braslav Borozan, arhitekta, a kasnije režiser, Anika Radošević, balerina, glumica Nada Brnić i glumci Junus Međedović te Jusuf Musabegović. U Jajcu su, oktobra 1943, pozorištu dodeljeni Nikola Popović, glumac iz Beograda, Ljubiša Jovanović, glumac iz Zagreba, Mira Sanjina, balerina iz Zagreba, Andreja Preger i Samuel Čačkez, pijanisti iz Zagreba, Đuka Kavurić, arhitekta iz Zagreba, Jozo Janda, akademski slikar iz Zagreba, Zahid Nalić, operetski pevač iz Sarajeva i ja iz Šeste istočno-bosanske brigade.

U Jajcu su umetnici-partizani pripremili nekoliko većih programa, kao što su višeglasne horske kompozicije i baletske tačke, solo recitacije dramskih dela, monolozi, dijalozi i veći delovi dramskih komada. Pripremili su i predstavu za Zasedanje AVNOJ-a. Ova predstava je imala dva izvođenja: jedno uoči Zasedanja (28. novembra), a drugo dan posle (30. novembra, 1943).

Kazalište narodnog oslobođenja održalo je priredbu i u Drvaru povodom Drugog omladinskog kongresa, a posle nemačkog desanta probilo se preko Dinare i Malog Drvenika do mora i partizanskim brodićem „Kornat“ prebacilo na Vis gde je potom davalo redovne predstave za narod, partizane i savezničke vojnike i delegacije. Budući da su u Visu boravili duže vremena, uspeali su prvi put da pripreme celovita dramska dela.

.....

Krajem 1944. godine sa Visa smo ruskim avionima prebačeni u Italiju u Bari, gde nam se prvi put pružila prilika da izvedemo predstave u pravom pozorištu, Teatro Pičini (Piccini).

Ove priredbe posećivali su ne samo ranjeni partizani koji su bili u Bariju na lečenju, nego i vojnici prekomorskih jedinica slovenačkih partizana, kao i građani Barija. Od 15. oktobra 1944. godine počelo je postepeno prebacivanje članova Kazališta u Srbiju, a 26. oktobra u Beograd i Zemun. Prve priredbe u zgradi Narodnog pozorišta na Trgu kod spomenika Knjazu Mihailu, Pozorište narodnog oslobođenja je održalo 28. oktobra, 1944. Igralo se za vojsku i narod, dva puta dnevno, sve do kraja novembra, kada su profesionalni glumci iz Kazališta narodnog oslobođenja postali članovi dramskog ansambla Narodnog pozorišta u Beogradu, a balerine uključene u ansambl Baleta. Žorž Skrigin i Anika Radošević su tada bili postavljeni za rukovodioce Baleta, inženjer Đuka Kavurić za tehničkog direktora, a Jozo Janda za scenografa. Ja sam postavljen za direktora Opere, Samuel Čaček za korepetitora, a Andreja Preger je postao muzički redaktor Radio-stanice, dok je Nikola Hercigonja, koji je bio ranjen i ostao u Bariju, prebačen kasnije iz Italije u Zagreb. Ostali članovi Kazališta su bili raspoređeni po vojnim jedinicama da vode sekcije za kulturu.

.....

Ispričao sam Prediću, tadanjem upravniku Narodnog pozorišta, sve što sam znao da se dešavalo Pordesu, Aniti Gorskoj i sarajevskim jevrejima u proleće i leto 1941. godine.

Anitu Gorsku, kao i njenog brata Feliksa, dobro sam poznao. Sa njom, Zlatom Radošević i Antonijom Tonči Kristen spremao sam, u sklopu sarajevskog „Collegiuma artisticuma“ koncert koji je bio održan bez Gorske jer je ona hitno oputovala u Beograd da uskoči u neku predstavu. Nisam znao šta se sa Anitom dogodilo posle bombardovanja 6. aprila i ulaska Nemaca. Anitin brat Feliks je posle rata bio u diplomatskoj službi i ponekad bismo se sreli. On nikad nije pominjao sestru, a ja sam se ustručavao da ga pitam.

Alfreda Pordesa upoznao sam prilikom spremanja njegove opere „Miss Ganymed“ u Sarajevskom pozorištu. Poslednji put sam ga video na ulici u Sarajevu dok su njega i njegovu suprugu u grupi ljudi sa žutim trakama na rukavu dva ustaška vojnika negde sprovodila. Pordesovi su išli ruku pod ruku. Ja sam tada bio u ilegali, jer je vlast Nezavisne Države Hrvatske, raspisala poternice za svim članovima Collegiuma. Tada je takođe bilo naređeno da svi Jevreji nose žute trake, nepokretna imovina im je bila oduzeta a oni iseljeni iz svojih



stanova. U jevrejske radnje su prvo uvedeni poverenici, a zatim su Jevrejima njihove radnje jednostavno oduzete.

Manufakturna radnja moga oca nalazila se odmah do hotela Central u kojem je šef sale bio gospodin Radoš. On je bio otac mog školskog druga koji je zajedno sa Jozom Zubićem, sa kojim sam sedeo u istoj klupi, bio na čelu državne policije NDH-a. Nakon dolaska poverenika u očevu radnju, moji roditelji su iseljeni iz svog luksuznog stana u centru Sarajeva u jedan trošni jednosobni stan na periferiji. Otac i mati su bili u šoku i iz stana uopšte nisu izlazili. Gospodin Radoš ih je posećivao i obećavao im da im se neće ništa dogoditi mada je znao da je iz Zagreba došlo naređenje da se svi Jevreji moraju oterati u logore, osim onih koji se, navodno, pokažu kao lojalni novoj vlasti. Radoš je moje roditelje ubeđivao da, ako nagovore svog sina Oskara da se javi školskim drugovima Zubiću i Radošu, ni njima ni njemu se ništa neće dogoditi, jer su, navodno, umetnici takvih kvaliteta potrebni novoj vlasti. Moji nesrećni i očajni roditelji su mi to javili pismom, koje mi je u hlebu doneo SKOJ-evac pekar čija je pekara služila kao veza svim ilegalcima. Roditeljima i bratu Eliju odgovorio sam da ne samo što mi nije ni na kraj pameti da se javim školskim drugovima kakvi su bili Radoš i Zubić, nego da ih molim da oni upozore sve Jevreje koje poznaju da ne nasedaju na slična obećanja, ostave sve što imaju i hitno poduzmu sve da se prebace u Split preko Mostara, a odatle u Italiju. Ovakve poruke smo preko SKOJ-evske organizacije poslali svim jevrejskim porodicama, pa i porodici Alfredove žene, kod kojih je bračni par Pordes boravio. Oni, izgleda, nisu na vreme izašli iz Sarajeva, a ustaše su jednu od tih veza otkrili i počeli da koriste kao klopku za hvatanje i pljačkanje bogatih begunaca. Uhvaćeni begunci su završavali na Vracama ili u kanalima reke Železnice. Kako i gde su završili Alfred i njegova supruga nije se moglo utvrditi. U Beogradu sam čuo od nekih ljudi da su Pordes iz Sarajeva bili odvedeni poslednjim transportom – Alfred u Jasenovac, a njegova žena u Gradišku.

Predić je bio potresen ovim mojim pričanjem.

.....

Čim je ustanovljena vlast NDH, u Sarajevu su u sve radnje Jevreja i pravoslavaca, uvedeni poverenici. Oni su raspolagali celokupnom imovinom. Po vlastitom nahođenju mogli su neku crkavicu dnevnog pazara da daju i vlasnicima, ali to nisu morali. Jedna, veća radnja moga

oca, pripala je novim vlasnicima, porodici Mešinović. Godine 1945. ta je radnja nacionalizovana i postala je Na-Ma.

Druga manja trgovina, do hotela Central, data je komesaru na upravljanje. Ovu dužnost je prihvatio moj kolega, dirigent Hrvatskog pjevačkog društva „Napredak“, Ivan Demeter, inače zet očevog prijatelja i dobre mušterije dr Bunića. Prvih desetak dana davao je mom bratu i roditeljima neku sitnu paru, ali prema kazivanju mog brata, koji se nakon rata vratio u Sarajevo iz izbegličkog radnog logora u Švajcarskoj, upravo Demeter je kumovao proterivanju mojih roditelja iz njihova luksuznog stana u centru grada na periferiju Sarajeva, u Bjelave.\* Moji su roditelji tamo bili podstanari kod jedne muslimanske porodice, koja ih je srdačno primila i omogućila im da, preodeveni u muslimansku nošnju, uz pomoć očevog nećaka Viktora, izbegnu ustaškom pogromu te preko Mostara i Splita pobegnu u Asti (Italija). O njima su se tamo brinuli fratri.

Očev brat Cezar i njegova žena Rita, rođena Italijanka, nisu hteli da beže iz Sarajeva. Tvrdili su da se njima ne može ništa dogoditi, jer su sa svima uvek živeli u prijateljstvu i činili dobro. Duboko su verovali u ono – čini dobro, pa će ti se tako i vratiti.

Shvatanja moga strica Cezara nisam mogao da razumem: bio je praznoveran i fatalist. Svojoj deci nije želeo da omogući studiranje. Nakon završene srednje škole, sina Izahara (Izu) poslao je u Italiju, u fabriku automobila Ansaldo da izučiti automehaničarski zanat, a kćerku Floru u Palestinu, u kibuc blizu Tel Aviva. Bilo je to početkom tridesetih godina.

Stric je završio u Jasenovcu, a njegova žena Rita – ne htijući da se spasi kao Italijanka – odvedena je u Novu Gradišku. Tamo joj se gubi svaki trag...

### *Kod roditelja u Detroitu*

Posle druge predstave „Kneza Igora“ otišao sam u Detroit, da posetim roditelje. Prvi put posle rata video sam ih u Milanu 1948. godine, pred njihovo definitivno useljenje u SAD. Iz Sarajeva su jedva izvukli živu glavu i preko raznih izbegličkih logora kraj rata su dočekali u Italiji.

---

\* Posle rata, pedesetih godina, generalni sekretar Saveza kompozitora Jugoslavije, pozvao je Ivana Demetra iz Sarajeva u Beograd i imenovao ga za direktora Agencije za mala prava.

Slobodne dane neigranja „Tanhojzera“ iskoristio sam da s Vjerom posetim roditelje u Detroitu. Otac, ekonom, nabavljač i distributor starih stvari, odeće i obuće, za emigrantsku sirotinju jevrejske zajednice i mati kuvarica obroka za siromahe, stanovali su u besplatnom dvosobnom stanu kuće osposobljene kao dom za sirotinju i verske obrede za emigrante, stare i iscrpljene ljude. Pred svako deljenje obroka moj otac, koji nije bio verski fanatik ali je bio iskreni vernik, održao bi obaveznu molitvu. Čak je i pevao. Nisam imao pojma da je tako vešt u kantorskom poslu.



*Roditelji  
Oskara  
Danona,  
Salomon i  
Hani, snimljeni  
u Detroitu  
1962. godine*

Svim ovim emigrantskim ambijentom, Vjera je bila potresena. Znala je dobro kako je porodica Danonovih živela u Sarajevu do 1941. godine. Jedna mlada, vrlo simpatična Mađarica, emigrantica koja je u svemu pomagala mojoj majci, znajući od mojih roditelja da im sin diriguje u Čikaškoj operi, insistirala je da me predstavi francuskom dirigentu, stalnom šefu detroitskog simfonijskog orkestra, maestru Polu Pareu (Paulu Parrayu). Zbog majke sam morao prihvatiti da me mlada Mađarica, koja je jednom mesečno čistila stan Pareovih, odvede i predstavi starom i slavnom francuskom maestru. Primio me vrlo hladno. Verovatno se plašio da ću od njega tražiti neku materijalnu pomoć ili angažman. Dovala me k njemu čistačica, emigratkinja, pa je sigurno i meni potrebna neka pomoć. Stari maestro se uhvatio novčanika

i ponudio mi 100 dolara, izvinjavajući se da momentalno nije pri para-  
ma. Ne čekajući da mi išta dalje kaže, rekao sam mu da u Čikagu još  
imam da dirigujem jednog „Tanhojzera“. Odajući mu velike kompli-  
mente za njegove snimke koje sam poznavao, otišao sam ostavljajući  
zbunjenog maestra i zabezegnutu mladu Mađaricu.

### *U gostima kod Suzinovich*

Iz Čikaga (28. novembra, 1963), nakon „Tanhojzera“, otišao sam  
u Njujork (New York), da se nađem s Vjerom koja je tamo bila već  
nekoliko dana, u gostima kod moje dalje rođake, Bulke Suzin. Poziv je  
usledio posle predstave u Čikagu, na koju su došli Bulkina kćerka  
Alma sa suprugom Stivenom Flešom (Steven Flesh), oboje pravnici iz  
Njujorka, koji su hteli da upoznaju mene i Vjeru. Odvezli su Vjeru  
Bulki, s tim da preselimo u hotel kad i ja dođem u Njujork.

Bulka Suzin je u Njujorku imala odlično uvedenu radionicu žen-  
skih steznika, u kojoj je radila i moja koleginica iz srednješkolskih  
sarajevskih dana Zorica Čorović. Ona je, kao pravoslavka, izbegla s  
Jevrejima iz Sarajeva, pred genocidom ustaške vlasti. Isto tako su iz  
Sarajeva izbegli i Suzinovi. Bulka, rođena Salom, rođaka od Šuice,  
pred sam rat se udala za Moisa Suzina, Bugarina jevrejsko-sefardskog  
porekla, koji je s bratom Albertom u Sarajevu otvorio muzičku radnju.  
Prodavali su sve vrste muzikalija, kao i instrumenata. Popravke i št-  
imanje klavira nisu vršili\*.

Braća Albert i Mojs Suzin, vrlo su se brzo uklopili u kulturni život  
Sarajeva, te aktivno učestovali u amaterskim kulturno-prosvetnim dru-  
štvima „Matatja“, „Lira“ i „Sloga“. Oni su bili pokretači akcije dovo-  
đenja zagrebačke i beogradske opere u Sarajevo, sakupljali su dobro-  
voljne priloge za pokrivanje troškova svih umetničkih gostovanja.  
Mojs je bio i organizator prve samostalne operne predstave u sara-  
jevskom Narodnom pozorištu. Animirao je Sarajliju Alfreda Pordesa,  
stalnog dirigenta beogradske Opere, da radi sa pevačima i horistima  
amaterima, a sa vojnim orkestrom i uz filharmoničare, Pučinijevu

---

\* Taj posao, kao i izradu gitara i gudačkih instrumenata, u Sarajevu su isključivo  
radili braća Seići, doseljeni Subotičani, uz izdašnu stručnu pomoć profesora dr  
Bogdana Milankovića, profesora francuskog jezika u Prvoj muškoj gimnaziji,  
muzikologa i klaviriste, te suca Branka Milakovića, koji je davao časove sviranja  
na violini, a ujedno bio dugogodišnji koncertmajstor sarajevske Filharmonije.  
Obojica su se bavili violinarstvom i pronalazili razne lakove za obradu drva.

„Madam Baterflaj“ (Puccini „Madame Butterfly“). Mois je pevao i odlično odglumio Goroa, dok je Čo-Čo-San (Cio-Cio-San) pevala Libuše Jančakova, Čehinja, supruga šumarskog kapetana. Suzinovi su pred uspostavom NDH, koristeći se bugarskim državljanstvom, napustili Sarajevo i preko Skoplja, Bitolja i Grčke došli u Njujork.

Još kao gimnazijalac, 1929/32. godine, redovno sam odlazio u radnju Suzinovih, slušao, kupovao ili posuđivao gramofonske ploče opera i simfonijske muzike, koje sam koristio na literarnim sastancima srednjoškolskog društva „Omladina“ Prve muške gimnazije. Jednog dana u radnji Suzinovih upoznao sam njihovog nećaka Žaka Zadikova, sina njihove sestre, srednjoškolca sofijske realke i učenika klavira na srednjoj muzičkoj školi. Umesto velikih razgovora i sporazumevanja na bugarskom i srpsko-hrvatskom jeziku, Žak je seo za pijanino Petrov i svirao Preludium u cis-molu Sergeja Rahmanjinova, Drugu mađarsku rapsodiju Lista (Liszt) i nekoliko vlastitih kompozicija. Zapanjila me samouverenost i snaga njegove svirke. Imao je nepunih šesnaest godina.

Do tada nikada nisam čuo tako sposobnog mladog čoveka. Moje sviranje u poređenju s njegovim bilo je ništavno. Stideo sam se što sam mu prvi svirao jedan Šopenov Valcer i Mendelsonov Skerco (Mendellsohn Scherzo). Odlučio sam da pred njim neću više dirnuti tipke klavira. Nagovorio sam ga da dođe na naš literarni srednjoškolski sastanak i da nam održi koncert. Pristao je. U gimnastičkoj dvorani skupilo se stotinjak učenika i učenica nama susedne Ženske gimnazije. Neko je čitao svoju pripovetku, neko pesmu, ja sam govorio o Verdiju i „Rigoletu“, pustio ploču sa 2-3 odlomka. Profesor srpsko-hrvatskog jezika, književnik Jovan Kršić, inicijator i rukovodilac našeg sastajanja i izdavanja almanaha, zamolio je Žaka Zadikova da nam svira. On je prišao raštimovanom klaviru i rekao da će svirati Listovu transkripciju Verdijevih tema iz „Rigoleta“. Kad je završio svi su bili oduševljeni, a on je svirao jednu za drugom vlastite kompozicije. Kad je odsvirao klavirsku fantaziju „Satir“ koja se formom i harmonijom oslanjala na Listova dela, moj profesor klavira Ljubo Bajac došao je do njega i grlećio ga govorio: „Deco, deco, pred nama je genije!“ Tog je mišljenja bio i profesor Kršić, a i ja. Žak Zadikov se vratio u Sofiju, nastavio sa školom kao i mi.

Otišao sam na studije u Prag i vratio se u Sarajevo. Sa profesorima iz gimnazije drugovao sam tih godina. Profesor matematike Stjepan Tomić, poginuo je 6. aprila u velikom gradskom parku pri nemačkom

bombardovanju Sarajeva, a Jovana Kršića ustaše su ubile na sarajevskim Vracama. Ljubu Bajca sam nakon rata zatekao u Sarajevu. Spasile su ga istaknute hrvatske porodice, zadržavši ga da podučava klaviru njihovu decu. O Žaku Zadikovu i Suzinovima nisam ništa znao.

Kad sam posle rata gostovao u Bugarskoj, niko mi o njemu nije znao ništa reći. Na njega, kao i Suzinove, potpuno sam zaboravio.

Razgovarajući u Čikagu s Almom, kćerkom Bulke Suzin i njenim suprugom Stefanom, setio sam se davnih sarajevskih dana. Veselilo me što će Vjera biti u Njujorku, kod njih. Znao sam da će joj pokazati sva značajna mesta i da će joj biti lepo kod njih, a i ja sam se radovao ponovnom susretu sa Suzinovima.

Na aerodromu u Njujorku, Vjera me dočekala u pratnji Žaka Zadikova. Promenio je, kao i njegovi, prezime. Muzika mu nije profesija već hobi, zabavlja se dirigovanjem s amaterskim jevrejskim horom u sinagogi. Bavi se nekakvim slobodnim biznisom iako je u Sofiji završio i diplomirao kompoziciju i klavir. Kao i svi izbegli iz slavenskih zemalja, morao se nečim baviti. Na muziku se u ratnim, izbegličkim uslovima, nije moglo ni pomisliti kao na posao od kojeg se živi. Radi lo se bilo šta. Na brizi je imao starog oca i teško bolesnu majku. Žak mi je sve to ispričao vozeći nas od aerodroma do hotela.

Vjeru je upoznao kod Bulke i strica Moisa. Pošto je sasvim raspolagao svojim vremenom, svakog dana joj je pokazivao Njujork. Tako je čuo sve o meni. Pomislio sam da je u sebi sigurno mislio kako je „sudbina jarac!“, a ja opet nisam mogao shvatiti da se jedan tako svetao muzički talenat mogao ugasiti... Njegova klavirska fantazija „Satir“ ostala je samo kao sećanje na jednu mladost.

Kod Suzinovih skupili su se svi poznati izbegli iz Sarajeva, koji su želeli da me vide. Bio sam istinski potresen. Izgledalo mi je kao da pred sobom imam neka divna visoka stabla, za sada još neposečena, ali isušena, iskorenjena. Ne znam zašto, nisam se osećao srećnim. Svi su promenili prezimena, a Žak Zadikov, nažalost, ne samo prezime...

### *Sudbinski osuđeni na izbeglištvo...*

Paranoično traženje odgovora na pitanje da li sam trebao uskočiti u dirigovanje „Tanhojzera“ ili ne, toliko me izmučilo, da sam se na brzinu obukao i izišao na ulicu. Jutro u Beču, oko 5 časova 18. maja 1964. godine, izgledalo je potpuno drugačije od one jutarnje šetnje

austrijskom metropolom kada se slavilo prisajedinjenje Velikom nje-  
mačkom Reichu – Ein Volk, ein Staat! (Jedan narod, jedna država).

Ulice su bile puste... Otišao sam do parka u blizini Opere. Proma-  
trao sam radnike kako čiste staze. Šmrkovima škrope cveće i vodenim  
mlazom polivaju Cara Franju Josipa I od bronze izlivenog u natpri-  
rodnoj veličini. U ovaj park dolazio sam i šetao sa ocem, prvih godina  
nakon Prvog svetskog rata. Oca sam molio da mi priča o sebi, porodi-  
ci, vremenu i životu u Sarajevu, pod vlašću Austro-Ugarske. Meni je  
tada bilo jedva sedam godina, a ocu 35. Bio je rođen u Sarajevu okto-  
bra 1885. godine.

U Beču me vodio na operске i operetske predstave. Gledali smo  
„Rigoleta“, „Tosku“, „Karmen“, „Veselu udovicu“, „Kneginju čarda-  
ša“ i „Noć u Veneciji“. Otac je sva ova dela poznao i znao da lepim  
baritonskim glasom otpeva najznačajnije arije. On je tri godine bio đak  
bečke srednje trgovačke škole. Te 1919. godine smo otac, majka, nje-  
gova sestra Rahela, moj brat Eli i rođak Šuica, stanovali u hotelu  
„Metropol“ pored dunavskog kanala, a preko puta „Diana Bad“ – grad-  
skog kupališta na koje smo odlazili na kupanje i plivačke časove, Eli,  
Šuica i ja.

Na pozorišne predstave i u šetnje bečkim parkovima otac je vodio  
samo mene. Samo tada, i nikad više, uspeo sam da od njega doznam  
mnoge pojedinosti iz njegova života, te čujem istine o sudbinama  
najbližih rođaka. U iznošenju njihovih sudbina neću se ovde ograniči-  
ti samo na kazivanje moga oca, već ću ispričati sve što sam o njihovom  
životnom putu saznao tokom godina:

*Deda*, očev otac, nono Izahar, ženio se dva puta. S prvom ženom  
imao je dva sina – Salamona i Cezara. Ostao je udovac i oženio Floru  
Levi, svoju nonu, a s njom je imao šestoro dece: Rifku, Alberta, Sala-  
mona (mog oca), Sidu, Rahelu i Cezara. Nona Flora ostala je udovica  
i udala se za nekog Altarca, s kojim je rodila dva sina. Ovaj je muž  
Floru napustio i s oba sina otišao u Beč, gde se oženio i – s obzirom na  
Prvi svetski rat – zametnuo mu se svaki trag. Brigu o majci (noni  
Flori), svojim sestrama i mlađem bratu Cezaru, preuzeo je moj otac.

*Stariji brat Albert*, završivši srednju trgovačku školu u Beču,  
ostao je da živi u tom gradu. Prihvatao se raznih poslova, uvek bez  
nekog većeg uspeha, pa nije prestajao da traži od mog oca (koji je u  
Sarajevu vodio od oca Izahara nasledenu manufakturnu radnju) poza-

mašne sume novca, kako bi mogao da uloži u novi „prosperitetni“ biznis. Naravno, obećavao je da vrati novac čim posao krene.

U Beču je Albert bio vrlo popularan u društvu boema, neuspelih ili poluuspešnih glumaca, pevača i balerina. Nazivali su ga „lepi Dannon“. Imao je divan glas, tenor, a intenzivno se bavio kockom. Bio je obrazovan, a prirodna mu je inteligencija otvarala vrata društva bogatih bečkih krugova – „dolce far niente“. Mobilizacija 1917. godine spasila ga je od potpune materijalne propasti. Borio sa za Franju Josipa na Galicijskom frontu. Posle ratnog poraza jedno vreme je živeo u Budimpešti, oženio neku balerinu, koja ga je dok je igrala – izdržavala. Kad je njen angažman prestao, napustili su Mađarsku, došli u Sarajevo i od mog oca zahtevali da im otvori radnju, u predgrađu Sarajeva. Tante Rosa – Rožika, bila je u radnji, a onkel Albert bi „uredovao“ u hotelu „Evropa“. Voleo sam da se družim sa stricem Albertom i da od njega slušam razne pikanterije. Jednog dana, dok je igrao karte, za stolom u „Evropi“, zatekla ga je smrt. Tante Rosa je prodala filijalu i odselila u Budimpeštu da živi sa sestrom. Obe su 1942, kao Jevrejke, odvedene u Aušvic (Auschwitz).

Odmah posle atentata u Sarajevu na prestolonaslednika Ferdinanda i njegovu ženu Sofiju, 1914. godine, moj je otac forsirao evakuaciju sestara sa decom iz Sarajeva u Mađarsku. Porodice su se smestile po selima blizu Segedina. Tu je, 2. augusta 1915, rođen moj brat Eli. Posle rata, krajem 1918. i početkom 1919, svi su se vratili u Sarajevo, i zatekli – više-manje – neopljačkane stanove. Na poštanskim markama s likom Franje Josipa, isticao se crni žig (kosi ili vodoravni) „Serbien“, prekrivajući bogatu carevu bradu.

Ne pamtim da sam bio u Beču, a da nisam obišao bronzani spomenik caru Franji. Simpatična, bradata glava, uvek je u meni izazivala sećanja na razne slučajeve iz moje mladosti, a ovi su opet kod mene izazivali asocijacije na doživljaje proživljene kasnije tokom života. U vreme mog strastvenog bavljenja filatelijom, u gimnazijskoj dobi, glavna mi je preokupacija bila da imam sve serije Bosne i Hercegovine, a naročito marke s Franjinim likom. Najvrednije i najskuplje bile su one s, posle rata, poništene žigom „Serbien“ (kosim ili vodoravnim). Otac je imao više od 50 kompleta ovih maraka u sefu spavaće sobe. To sam doznao tek mnogo kasnije kad sam otišao na studije u Prag. Pronašao sam ove marke i počeo ih prodavati. Otac mi je slao



svakog meseca po 2-3 kompletne serije s vodoravnim žigom, za što sam u filateljskoj radnji dobivao od 80 do 120 čeških kruna po seriji, u toku tri godine mojih studija. Otac je ove marke dobio, uz novac, kao odštetu posle oslobađajuće presude općinskog suda. Naime, bio je optužen da je za vreme rata snabdevao životnim namirnicama austro-ugarsku vojsku i nečistim poslovima se obogatio. Odležao je dva meseca u istražnom zatvoru „nove vlasti“ i, kao potpuno nevin, posle sudskog procesa oslobođen. Celu ovu priču su mu napakovali trgovci konkurenti. Znao je i koji.

*Očev mlađi brat Cezar*, bio je mobilisan i kao austro-ugarski vojnik borio se na frontu i sa nekim italijanskim vojnicima prebegao Francuzima, te s njima – preko Solunskog fronta – došao u Sarajevo u uniformi srpskog narednika. Slušao sam njegove „ratne priče“ sa velikim zanimanjem ali i dubokim uverenjem da je sve izmislio. Kad su mene posle Drugog svetskog rata molili da u raznim društvima pričam o partizanskim danima, uvek sam se setio Cezara i njegovih dogodovština i mog tadašnjeg rezonovanja da je sve izmislio: *Se non e vero, e ben trovato!*

*Najstarija očeva sestra Rifka*, udala se za Gabrijele Alevija, trgovca iz Bitolja. On se posle ženidbe nastanio u Sarajevu i otvorio manufakturnu radnju „na veliko“. Imali su tri sina i kćerku. Najstariji Ignac (Naci) završio je trgovačku akademiju u Sarajevu i radio s ocem u radnji, mlađi Oskar, posle mature završio je fakultet političkih nauka u Parizu i zaposlio se u Ženevi u Ligi naroda. Kćerka Lori, posle mature, udala se za liječnika ginekologa Rafu Saloma, a najmlađi Žaki prekinuo je studij tehnike u Pragu i zaposlio kod oca i brata u trgovini. Uspostavom NDH, Gabrijele Alevija, bogatog trgovca, su kao „komunistu“ s većom grupom viđenih i bogatih Jevreja, u leto 1941. godine, streljali na Vracama iznad Sarajeva. Oskar Alevi je, kao poručnik artiljerac bivše jugoslovenske vojske bio u zarobljeništvu u Nemačkoj. Posle rata došao je u Beograd, radio neko vreme u Ministarstvu za spoljnu trgovinu, a pošto je osećao da kod rukovodstva ne uživa poverenje – nije želeo da bude član komunističke partije i deklariseo se kao liberal-demokrata – tražio je dozvolu za iseljenje. Sa ženom i sinom Borisom, jedno je vreme boravio u Izraelu, a potom otišao u Sao Paolo i priključio se majci, sestri i braći.

Oni su, početkom jeseni 1941. godine, uspeli da se pojedinačno, raznim kanalima i uz velika novčana davanja, izvuku iz Sarajeva te

preko Mostara i Splita, skrase za neko vreme u Rimu. Posle kapitulacije Italije, uz pomoć katoličkih sveštenika, iselili su se u Brazil. Naravno, ostavljajući pripadnicima nove vlasti u Sarajevu luksuzne stanove i bogate radnje.



*Oskar Danon, na fotografiji Enesa Midžića, u vreme kada je bio šef Radio orkestra u Zagrebu*

Očeva sestra Sida udala se za sarajevskog trgovca kolonijalnom robom Alberta Levija, koga su zvali Mikado, zbog radnje pune orijentalnih proizvoda. Imali su dva sina – Viktora i Isu, te kćer Bianku (Bebu). U leto 1920. godine ujak Albert je zbog raka u grlu prebačen na kliniku u Beč, gde je, nakon kratkog tretmana, umro. U to su se vreme u Beču nalazili i moji roditelji, a mene su smestili u internat u Semeringu. Čudnovato je da sam smrt ujaka Alberta predosetio. Te noći nisam nikako mogao da zaspim. Rano izjutra telefonirao sam ocu zahtevajući da dođe po mene jer više ne želim biti u internatu. Rekao mi je da se strpim još jedan dan, jer je noćas umro ujak Albert, danas je pogreb, a sutra će doći po mene.

Stalno su mi dolazile slike dana provedenih u njegovoj radnji, koja se nalazila u Čukovića ulici, blizu našeg stana i u koju smo mi

deca iz susedstva – posle iscrpljujućeg šutiranja krpenjače – dolazili na suve šljive, smokve, datulje, arancine i rozine.

Posle ujakova pogreba, zadržali smo se brat i ja još desetak dana u Beču s majkom. Otac je otišao s tetkom Sidom i nećakinjom Bebom u Sarajevo, da reši pitaje radnje, koju je problematično, za vreme očeve bolesti, vodio stariji sin Viktor. Da bi se podmirili svi dugovi, radnja je na brzinu i budzašto, rasprodana, tetka Sida je s troje dece postala zavisna od mog oca i strica Cezara. Viktoru je moj otac otvorio delikatesnu radnju.

U želji da deluju na Viktora (enfant terrible naše porodice) nagovorili su tetku Ritu (Italijanku, Cezarovu divnu suprugu) da pozove svoju neudatu sestru u Sarajevo, kako bi se ona pokušala približiti Viktoru, pa možda tako uspe – prijateljskim druženjem – ukrotiti sarajevskog siledžiju. Italijanka, tetka Rita, bila je udata za Cezara, skromnog, blagog, uglađenog, tolerantnog, religioznog, doduše patrijarhalnih navika, ali nadasve nežnog i darežljivog supruga, koji ju je obasipao iskrenom pažnjom, skupocenim darovima i bezgraničnom ljubavlju. Ona je pretpostavljala da i Viktor mora da poseduje barem nešto od ujakovih osobina, pa će i njena sestra sigurno uspeti da izvrši pozitivan uticaj na njega. Svi su u mojoj široj porodici, osim moje majke, bili uvereni da će lepa i školovana Italijanka uspeti da preobrazi Viktora, koji neće moći da odoli lepoti i šarmu, pa će se sigurno, družeći se svakodnevno sa njom, u nju i zaljubiti. Tako će, nadali su se, prestati njegovo pasjalučko ponašanje.

Njegova mati Sida i sestra Bianka bile su uverene u ovu kombinaciju. Ali, od toga nije bilo ništa. Viktor bi se možda bio i oženio, ali čud i životne navike ne bi ni za dlaku promenio. To je Ritina sestra odmah ocenila i posle petnaestak dana, strašno uvređena (naročito na moga oca, jer su je kao ljudsko biće tako potcenili i pretpostavili da bi mogla prijateljevati s osobom negativnih osobina) napustila Sarajevo bez zbogom!

Viktora su ipak uspeli oženiti. Jedan prijatelj iz mladosti tetke Side, prilično bogati trgovac, osječki Jevrejin – Aškenazi, posjetio ju je i, znajući da njen najstariji sin još nije oženjen, predložio je – pošto je kao udovac imao devetnaestogodišnju kćer koja je upravo maturirala – da se deca venčaju. On će dati dobar miraz.

Viktor je majku poslušao, otišao u Osijek i nakon desetak dana slavilo se venčanje. Mlada je bila, po izgledu, još prava devojčica.

Lepa kao lutka. Veoma me podsećala na porcelanske, Rosenthalove lutke. Malo je govorila. Mora da je mnogo patila u novoj sredini, koja ju je ispitivački dočekala i obasipala nemogućim pitanjima. Sigurno se osećala potpuno izgubljenom. Spas je nalazila jedino u radnji koju je u ranim jutarnjim satima otvarala, a navečer zatvarala. Na taj je način Viktor mogao da radi što je hteo. Ona je u radnji vodila glavnu reč. Viktor, nedovoljno školovan, kad bi se sa ženom nalazio u poseti istaknutijim sarajevskim porodicama, zbog vidljive simpatije celog društva prema mladoj ženi, s kojom su isključivo vodili konverzaciju, počeo da oseća kompleks manje vrednosti, pa bi redovito, nekontrolisano, postajao vulgaran i grub – vređao je ženu, iznosio javno, bez obzira u kojem društvu, najintimnije detalje iz njihova života. Neretko su se ove posete završavale ženinim plaćem. Svi su Viktora optuživali i u njemu videli nepopravljivog siledžiju te bili uvereni da će ova veza završiti katastrofom.

Ona je više puta odlazila ocu u Osijek, s namerom da se mužu više ne vrati, ali se zbog očeve upornosti vraćala s namerom da Viktora promeni. Rodila mu je kćerku, ali ni to nije izmenilo odnose. Miraz je potrošen, njen nakit prodat a delikatesna je radnja propala, pa je definitivno otputovala i predala advokatu punomoć za brakorazvodnu parnicu.

Tetka Sida je bila očajna. U pomoć su opet priskočila braća. Svi su dugovi isplaćeni, a sestre su otvorili filijalu manufakturne radnje. Tetka i njen sin Iso, ubrzo su se pokazali vrlo uspešnim trgovcima i filijalu u potpunosti osamostalili. U maju 1941. godine, radnja im je oduzeta i naređeno im je da napuste stan. Tetka Sida se razbolela od leukemije, ali je od prijatelja lekara dobila odobrenje da na vrata stana stavi službenu obavest da je zaražena tifusom. Taj je stan koristilo više ilegalaca za kraće sastanke i povremena noćenja. Iz tetkinog sam stana i ja, 16. jula 1941. godine, otišao na Romaniju.

U jesen te godine, tetka je umrla, a zahvaljujući široko razvijenim vezama u svim društvenim slojevima sarajevske nove vlasti, Viktor je uspeo da organizuje, naravno podmićujući parama, prebacivanje ne samo svoje sestre i brata, već i mojih roditelja, brata, te čitave familije Alevijevih – tetke Rifke, sinova Nacija i Žakija, te kćerke Lori udate za dr Saloma – preko Mostara, u Split. Pokazao se spretnim, požrtvovanim i hrabrim čovekom.

Viktor se u Splitu ponovo oženio. Uzeo je udovicu Julišku, mađarsku Jevrejku, a kad je u Dalmaciji Jevrejima život postao težak, uspeo

je da se prebaci u Italiju. Njegova sestra Bianka udala se za Angela Tolentina, Dubrovčanina, jednog od poznate braće Tolentino. Dubrovački su gospari braću Tolentine nazivali „stradunskim kandelabrima“. Njih su trojica – bez obzira na godišnje doba (u sakoima i leptir mašnama, te žirado šeširima, a samo u avgustu zamenili bi ih belim panama šeširima) – dežurali uvek na istom mestu na poznatom dubrovačkom šetalištu. Mnogobrojna porodica sefardskih Jevreja Tolentino, doseljena iz Španije pre više od 400 godina, smatrana je starosedelačkom, pa su neki potomci dubrovačkih gospara tvrdili da je i Držić u svom „Dundu Maroju“ skrojio lik Sadija po jednom Tolentinu.

Mlađi Biankin brat Iso, u Splitu se odmah povezao s grupom omladinaca antifašista, napustio Viktora i sestru, te pristupio mosorskim partizanima. Njega sam sreo posle njemačkog desanta na Drvar u istočnoj Bosni na planini Tičevo, kao kapetana u štabu Dalmatinske brigade. Posle rata, kao pukovnik JNA, bio je jedno vreme vojni ataše u Burmi.

Zahvaljujući velikoj trgovačkoj sposobnosti i životnom iskustvu, te snalažljivosti mađarice Juliške, ne samo da su ona i Viktor u najpovoljnije vreme napustili Evropu, nego su nagovorili i materijalno pomogli odlazak u SAD i najbližih rođaka. Juliška i Viktor, s malim sinom Albertom, smestili su se u Portlandu, a Bianka, koja je ostala udovica – muž Angelo Tolentino umro je iznenada od tumora na mozgu, na brodu, na putu za SAD – otvorila je studentski restoran na portlandskom univerzitetu. Studenti su je od milošte nazivali „mama-Bianka“.

Druga očeva sestra, Rahela, udata za Dijamanta Saloma iz Travnika, višeg računovodstvenog činovnika i glavnog stručnjaka za finansijska poslovanja (radio je svega tri godine u firmi mog oca, kada je radnja prerasla u višespratnu trgovinu s liftovima, u stilu narodnih magacina), razboleo se od raka na mozgu i posle kratkog bolovanja umro ostavljajući ženu u četrdesetim godinama, kćerku Renku od 20 godina, i sina Šuicu, maturanta. Renka se udala za Morica, jednog od braće Baruh, vlasnika pilane u Rudom (kompleksu planine Jahorine) i otišla da živi na imanje pilane, tridesetak kilometara od Sarajeva. Tamo je rodila sina Cicu.

Šuica je studirao u Pragu, na elektrotehničkom fakultetu, a posle diplomiranja radio u tvornici „Česko-Moravska Kolben-Danjek“. Moj otac je izdržavao sestru, a Šuici, kojeg sam smatrao bratom, omogućio bezbrižne studije. Šuica je umnogome doprineo mojoj odluci da studi-

ram muziku na državnom konzervatoriju u Pragu. Zahvaljujući njegovom upornom nagovaranju, otac je pristao da nas obojicu materijalno podrži, uz obavezu da pored studija muzike upišem i filozofski fakultet. Ulaskom Nemaca u Prag, marta 1939. godine, Šuica se vratio u Sarajevo i zaposlio kao profesor na srednjoj tehničkoj školi, a zbog bolesne majke, moje tetke Rahele, zadržao se (krijući se od ustaške policije) do njene smrti u junu 1941. u Sarajevu. U jesen je uspeo da se prebaci u Rudo kod sestre, a potom je pristupio partizanima. Sestru Renku i sina Cicu Nemci su odveli u konc-logor, a njenog supruga Morica Baruha s većom grupom Srba seljaka i šumskih radnika, streljali u Vardištu kraj Pala.

Na jednoj audiciji za horske pevače u Beogradskoj operi, juna 1945. godine, na scenu je izašao mladić, jedva petnaestogodišnjak, crvene grgurave kose, pegav u licu, očigledno neishranjen, u engleskoj vojnoj uniformi i pre nego što mu je sekretar komisije uputio pitanje, stupio je napred, zamalo nije upao u orkestarsku rupu i rekao: „Ja ne znam da pjevam. Nisu me htjeli pustiti u pozorište pa sam ušao sa horistima. Hoću samo da vas pitam jesam li ja direktoru Danonu nekakav rod. Dolazim iz koncentracionog logora u Bergen-Belzenu. Rođen sam u Sarajevu, zovem se Cico...“

Skočio sam sa sedišta kao oparen i viknuo „A mati ti je Renka!“ Audiciju smo prekinuli, odložili do sutra (uz negodovanje kandidata). Jednog galamdžiju su oterali jer je vikao: „Zar da zbog čifutčeta gubimo vreme!“ Taj se sutra nije pojavio.

Cicu sam, grleći ga, poveo u pozorišnu kantinu. Bez ikakve emocije, kao da priča o najobičnijem događaju, Cico mi je ispričavao hronološki tačno kako su ustaše došle po njih u pilanu u Rudom. Odveli su ih u Sarajevo i sa ostalim Jevrejima, u pretrpanim vagonima za stoku, predali Nemcima, koji su izvršili novi raspored transporta. On je ostao sa majkom. Posle višednevnog putovanja smešteni su u barake logora Bergen-Belsen...

Nemci su odvojili decu od majki. Retko ju je viđao – jedva jednom u dva tri meseca. Kad se u logoru počelo da govori o ratnom porazu Nemaca i dolasku savezničkih vojnika, majke su češće pronalazile decu. Tako je i Renka pronašla Cicu i htela da ga povede sa sobom. Nemački vojnik ih je grubo odvojio, na Renku poterao psa, a Cicu udario kundakom u glavu. Nikad nije doznao što se s majkom desilo. Ubrzo su stigle savezničke jedinice, nahranile decu, dali su im uniforme i prema željama sproveli u određene zemlje. Cico je, ovde u Beo-

gradu, čekaao sa svojim prijateljima odlazak za Sarajevo. Imao je samo 14 godina. U toku desetak dana, dolazio je sa dva starija druga svake večeri u pozorište. U Sarajevu ga je čekaao stric Šuica Salom, moj rođak, inženjer, stručnjak za nuklearnu energiju.

Pre napuštanja Evrope, još za vreme boravka u Milanu čekajući „efidevit“, odobrenje za emigraciju u SAD do 1948. godine, Viktor se uspešno bavio raznim menadžerskim kupoprodajnim poslovima. Izgleda da je pomogao i mom ocu da nađe posao trgovačkog akvizitera, a verovatno ga je i materijalno pomogao.

Viktor je u izbeglištvu činio mnoga dobra dela. Pomagao je materijalno ne samo Jevreje, nego i srpske i hrvatske izbeglice iz ende-haovske Bosne i Hercegovine.

Moj otac je umro oktobra 1965. godine u Detroitu. Krajem novembra otišao sam po majku i među očevim dokumentima našao ceduljicu s naznakom „za Oskara“ u kojoj je pisalo:

„Sine, u emigraciji smo prošli sve moguće životne teškoće i razočarenja od nekada iskrenih prijatelja; imali smo i pomoći od skoro nepoznatih ljudi, a doživeli i preživeli ponižavanja i uvrede od vrlo bliških... Bio sam preko glave zadužen ali sam sve isplatio do zadnjeg centa, i više nikome, ni ja, ni mama, ništa ne dugujemo. Želim ti uspeh i dobro zdravlje! Tvoj otac Salamon (2. septembra, 1965. godine).“

Krajem godine, majku sam doveo u Beograd. U decembru je otišla sestri Sidi Finci u Sarajevo. Željela je da bude u blizini i od pomoći mom bratu Eliju, koji je u to vreme radio kao činovnik u sarajevskom „Energoinvestu“.

Šezdesetih godina Viktor je došao u Beograd da poseti brata Isu, njegovu ženu i dve kćerke. To je bio, po ponašanju, sasvim drugi čovek. Uspešan američki biznismen, posetio je Sarajevo i druga njemu značajna mesta. Bio je razdragan, i u razgovoru sa malim brojem preživelih starih prijatelja, govorio je o nostalgiji i stalnoj ljubavi prema Sarajevu i Bosni. „Ali, život u States je nešto drugo!“ – govorio je.

Sudbina mu nije dozvolila povratak u Portland. U Milanu je, iznenada, umro u hotelu, od napada astme...

Sin Albert nije hteo da mu oca zakopaju na Sarajevskom jevrejskom groblju, po želji brata Ise, a pored majke Side. U Milanu je izvršena kremacija. Albert je urnu prenio u SAD.

## *Staro i mlado, ne idu zajedno...*

U mojoj porodici patrijarhalni porodični život nikad se nije osećao. Postojao je vrlo jak i prisan odnos roditelja i nas dvojice sinova. Zahvaljujući inteligenciji moje majke, koja je tačno znala kako postupati s decom da bi ih osposobila za samostalni život, i ocu, koji je prihvatao i materijalno realizovao njene ideje, od rane smo mladosti imali kućne učitelje za nemački i francuski jezik, a po potrebi i repetitora za poneki školski predmet. U početku mi je mati davala poduku iz klavira da bi to kasnije prepustila profesoru, pijanistu Ljubi Bajcu. Otac je uzeo na sebe da kod sinova razvije naviku za čitanje i ljubav prema knjizi. Vodio nas je u antikvarnice i sa nama prelistavao knjige. Kupio nam je Mayer's leksikon i razne monografije svetskih slikara na nemačkom jeziku, kojim je perfektno vladao, kao i nemačko-srpski rečnik. Posle završenog drugog razreda Prve gimnazije, u nameri da me osamostali, dakle s nepunih 14 godina, otac me poslao preko granice, s povratnom voznom kartom u Pariz.

Stigao sam samo do Venecije, prošetao pjaom San Marko i ostavši bez novčanika (srećom pasoš i povratna vozna karta bili su mi u unutrašnjem džepu sakoa) mogao sam da se bezbrižno vratim u Sarajevo. To tada baš nije bilo suviše lako, četiri sam puta menjao voz i spavao u vagonima ili na stanici. Otac me nije prekorio zbog brzog povratka. „Svako iskustvo se plaća!“ – rekao je.

Nedeljom nas je vodio na Trebević, Crepoljsko, ili vrelo Bosne. Razvijao je kod nas volju za planinarenjem. Kupio mi je i prvu kožnu nogometnu loptu, *futbal*, na čemu su mi svi klinci iz susedstva jako zavideli. Dobio sam i alpske sanke, kasnije i skije, pa teniski reket i loptice, itd, itd. Otac me vodio prvi put i u operu, operetu i na balet u Beču. Na dramske i kino predstave u Sarajevu. Upisao me u skaute i planinarsko društvo „Prijatelj prirode“; pretplatio na sarajevski književni časopis „Pregled“ i beogradski „Srpski književni glasnik“, sve po majčinim uputama, kako bi se kod mene zasadilo seme znatiželje i želja za svestranim upoznavanjem života.

U decembru 1965. otišao sam po majku u Detroit, doveo je definitivno u Beograd. Zbog čvrstog i kategoričnog uverenja mojih roditelja da „staro i mlado ne idu zajedno“, kod mene se zadržala svega nekoliko dana. Vuklo ju je Sarajevo. U njemu je bila rođena. Bez obzira na nekadašnji veliki imetak, kuće, zemljišta, radnje koje su nam oduzele



vlasti NDH, moja mati nije mogla, unatoč bezbroj mojih intervencija, da dobije niti stanarsko pravo na garsonjeru. Tri se godine mučila kao podstanar, a 1968. dobila je konačno stanarsko pravo na jednoiposobni stan, u Zagrebačkoj 93, na Grbavici, zahvaljujući upornim intervencijama Ivana Štajcera, dirigenta Sarajevske opere. Njemu je uspjelo – što meni nije!

Moj brat Eli, koji je živio u Sarajevu, posećivao ju je svakodnevno, a ja sam svraćao kad mi je posao to dozvoljavao. Mati se nikada i ninašta nije žalila. Zabavljala se gledanjem televizije, rešavanjem ukrštenih reči i upornim popunjavanjem tiketa sportske prognoze. Revije na francuskom, nemačkom, španskom i engleskom redovno je čitala, a slala joj ih je nećaka Nina Šarko iz SAD.

U Ljubljani sam spremao koncert s Davidom Ojstraham, kao šef dirigent Slovenske filharmonije, kad me nazvao šogor, muž Vjerine sestre Vesne, dr Branko Katarinić, načelnik hirurškog odeljenja sarajevske Vojne bolnice. Rekao mi je da je majku smestio na interno odeljenje i da bi bilo dobro da dođem. Uspeo sam da avionom stignem istoga dana i da ju još zateknem u životu. Prepoznala me. Sa mnom je došao i brat. Pošto smo napustili bolnicu, prestala je da diše. Imala je, isto kao i otac, punih osamdeset godina. Bilo je to 22. decembra 1972. godine.

Koncert u Ljubljani s Davidom Ojstraham preuzeo je 24. decembra, Antun Nanut (na dan pogreba moje majke).

Posle pogreba koji je obavljen na parceli za Jevreje na sarajevskom groblju Bare, skromno i bez sveštenika, zagrlio sam vrlo potresenoga brata Elija, rečima da smo našoj majci ostali veliki dužnici za sve što je učinila za nas.

Sutradan sam želeo da budem sam, da ne razgovaram ni s prijateljima ni s rodbinom. Tumarao sam gradom i obilazio mesta vezana za mladost i roditelje. Popeo sam se na drugi sprat kuće na keju, pored mosta Gavrila Principa, u kojoj se sada nalazio Muzej „Mlade Bosne“, a koja je nekada bila vlasništvo moga dede Elijasa Baruha. Zamolio sam nepoznate stanare da me puste na balkon sa kojeg je pucao vidik na istok, na jug i zapad... Nerado su me pustili u stan. Da bih mogao da dođem do balkona morao sam da pazim da slučajno ne pogazim gomilu dece raznog uzrasta, koja su plazila po podu, igrala se žmurke i međusobno se tukla, u neurednoj, prostranoj prostoriji koja je nekada bila elegantna trpezarija. Tu je, preko celoga zida, u doba mog detinjstva, visila velika fotografija moga pradede i prabake u prirodnoj

veličini, rađena u Beču. On je bio odeven u bogati kaftan sa rubovima od krzna i sa povećim crvenim fesom na glavi, a ona je bila u bogatom brokatnom prsluku i dugačkoj suknji, u stilu žena aristokratskog porekla prve polovine 19. veka. Na glavi je, umesto dekorativnog šešira, imala „tukadu“ (neka vrsta čvrste, šarenom svilom obložene šubare) s gusto nanizanim dukatima na rubovima. Pored slike, nalazila se vitrina sa odlikovanjima i poklonima koje je pradeda dobijao za razne zasluge, barem se tako pričalo, od carigradskog sultana, raznih arapskih šeika (prilikom čestih hadžiluka – poseta Meki, Medini i Jerusalemu) kao i od austro-ugarskog cara, nemačkih kneževa i prinčeva, a sa naročitim ponosom se naglašavao poklon i odlikovanje samoga Napoleona. Svake nedelje, oko 11 sati, kada je vreme to dopuštalo, prisustvovao sam na ovom balkonu nadmetanju dede i unuka, dvojice imenjaka Eliasa, u igri istočnjačke „table“ koju smo nazivali „šeš-beš“.

Obično nisam obraćao naročitu pažnju na njih iako su se oglašavali pobedonosnim, radosnim kliktanjem. U to vreme, bez ikakvog sam se razmišljanja predavao slušanju bakinog mekog i umiljatog pevanja, dok se, u kuhinji bavila pečenjem hleba i pastela od mesa i poriluka (jedne vrste pite, bureka) i meni naročito dragih „ruskitas“ – slatkog peciva od oraha i groždica. Ona je s neverovatnim uživljavanjem pevala stare sefardske romanse španskih Jevreja, koje su u meni poticale vrlo setna raspoloženja, a gledanje na reku Miljacku i staro Jevrejsko groblje na Kovačićima, ne znam zbog čega, teralo mi je suze na oči. Mučio sam se da to sakrijem od dede i Elija. Čudnovato, ali i mamino sviranje nekih Mendelsonovih *Pesama bez reči* i Šopenovih (Chopin) *Etida* na klaviru, u detinjstvu me uvek jako potresalo...

Nalazeći se na tom istom balkonu, sa koga puca isti, nepromenjen vidik, gledao sam – uprkos betonskim, visokim zgradama koje su nikle – ono što sam hteo da vidim: dugo sam zadržao pogled na Vratniku, vojnoj kasarni Vojvode Stepe Stepanovića, u kojoj sam služio rok, mostu Gavriela Principa, Miljacki, Trebeviću, starom Jevrejskom groblju, Igmanu, dalekim obroncima Treskavice, Bjelašnice i Prenja... Ne znam koliko sam vremena proveo na tom balkonu. Zahvalio sam se brojnoj porodici koja nije prestala da me sumnjičavo promatra. Gledali su me sa balkona, sve do mog poslednjeg pogleda na kuću sa keja...

Ne znam gde sam sve hodao do odlaska večernjeg voza za Ljubljanu. U odeljku spavaćih kola bio sam sam. Nisam mogao da zaspim.

Ravnomerno lupanje točkova bacilo me u nekakvo magnovenje. Možda i san. Prelistavao sam nekad vođeni vlastiti dnevnik:

Rodaka Nina Šarko piše mi iz Detroita, da se moja majka, nakon smrti moga oca Salamona, užurbano sprema da napusti Ameriku i da moram doći po nju. Želela je ostatak života da provede u Sarajevu i da tamo bude zakopana...



*Oskarova supruga Vjera i ćerka Maja šezdesetih godina prošlog veka u Beogradu*

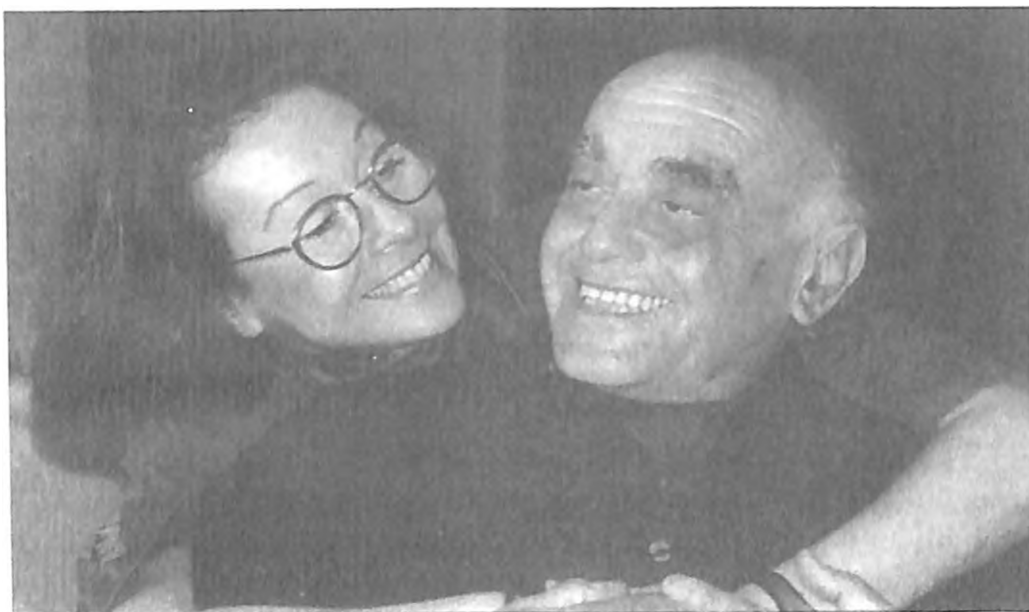
S majkom sam u našem kratkom zajedničkom životu retko razgovarao. Nikada nismo iznosili misli do kraja. Sve je bilo rečeno u naznakama, ali smo se potpuno razumeli. Shvatio sam njenu želju da živi u Sarajevu, jer sam znao da želi da bude od koristi ne samo svojoj starijoj sestri Sidi, majci Elija Fincija, direktora Jugoslovenskog dramskog pozorišta u Beogradu, već i mom bratu Eliasu, koji ju je obasipao pismima punim nežnosti, ali i besperspektivnosti i depresije...

Brat se potajno nadao da bi mogao, pošto je majka sada bila američka državljanka, da vrati u vlasništvo nešto od naših nekadašnjih nekretnina, koje je NDH oduzela 1941, a nova vlast 1945. godine nacionalizovala. Nedugo nakon majčinog dolaska u Sarajevo, njena sestra Sida je prešla da živi kod sina Elija Fincija u Beograd.

Majka je od Elijasa tražila da obustavi svaki pokušaj dobijanja naknade za nacionalizovanu imovinu. Živela je skromno i povučeno.

Čitala je mnogo. Nije uopšte izlazila. Po stanu se kretala gurajući pred sobom stočić na točkićima, koji joj je služio i kao poslužavnik. Gledala je, ne suviše često, televiziju i slušala radio. Samo ponekad, i to na jed-vite jade, uspeva sam da je nagovorim da se sa mnom provoza u autu i da joj pokažem grad koji je toliko volela. Ni na jedan moj koncert ili opersku predstavu nisam uspeo da je dovedem.

Posle jednog koncerta pričao sam joj oduševljeno šta se sve u Sarajevu događa, naročito na polju kulture, a isto tako i o mom radu u Filharmoniji i u Operi. Majka je prestala da me sluša, uporno me gledala kao da me pita da li sam srećan i da li se stvarno ostvarilo sve o čemu sam u mladosti maštao... Prekinuo sam pričanje, nastala je tišina. Uz kafu, donela mi je knjigu Andre Žida (Gide) „Moj povratak iz SSSR-a“ i rekla: „Znam da si pročitao. Pročitaj opet!“...



*Oskar sa ćerkom Majom devedestih godina*

Prisetio sam se svojih gimnazijskih dana, juna 1928. godine, kada je u Skupštini u Beogradu odjeknuo hitac iz revolvera Puniše Račića i ubio istaknute hrvatske političare, braću Radić i Đuru Basaričeka. U gradu se zbog tog događaja osećala velika zabrinutost. Atmosfera je pretila pravom katastrofom. Napetost je rasla zbog policijskih ispitivanja istaknutih Sarajlija katoličke veroispovesti. Neki su bili zatvoreni. Na pogrebu Đure Basaričeka, poslanika iz Sarajeva, došlo je do izgređa. Policija je uhapsila nekoliko ljudi. U školi je katolički kate-

heta Jablanović obilazio sve razrede i terao čak katolike da odu kućama. Profesori Ante Babić, Stjepan Tomić i „tatica“ Astaloš nisu održavali časove. Za mene je ubistvo u beogradskoj skupštini bilo kriminalan čin jednog ludaka. Političku dimenziju ovog ubistva moj mozak tada nije mogao da shvati.

U nekoliko navrata u detinjstvu, mati mi je dala da čitam knjige odabrane s jasnom namerom, uz napomenu da ih sada još neću moći u potpunosti da razumem ali će u meni izazvati želju da im se vratim. Na dan skupštinskog umorstva mati mi je u ruke tutnula knjigu Princa Jusupova (Yousoupov) „Zašto sam ubio Raspućina?“ kao i autobiografiju Mahatme Gandija. Sledile su knjige Sjenkijeviča (Sienkiewicz) „Ognjem i mačem“, Merežkovskog „Bogovi su žedni“, Gorkoga „Mati“ i „Optužujem“ (J'accuse) na francuskom jeziku, Emila Zole.

Prema onoj narodnoj, „kad odrasteš kaz'će ti se samo“, ja sam se ovim knjigama i autorima vraćao i napajao njihovim porukama. Knjige koje sam dobijao na čitanje od mojih školskih kolega i prijatelja, davao sam majci. Bile su to „Tihi Don“ Mihaila Šolohova, „Poreklo porodice“ F. Engelsa, „Uvod u dijalektički materijalizam“ Talhajmera (Talheimer), Sinklera Luisa (Sinclair Lewis) „Dr Arrowsmith“, „Budenbrookovi“ Tomasa Mana (Thomas Mann), „Zlatno tele“ i „Dvanaest stolica“ Iljfa i Petrova, te Krležin „Antibarbarus“. Nisam siguran da ih je čitala. O tome nismo razgovarali.

Kad sam odlazio na studije u Prag, dala mi je knjigu Rabidranata Tagorea „Vrtlar“, koju sam često prelistavao...

### *Oskrnavljena Vraca*

Trodnevni uzbudljiv boravak u Sarajevu 2004. godine, iskoristio sam da posetim meni značajna mesta – Grbavicu, Vraca, staro jevrejsko groblje i gradski muzej, groblje na Barama, Prvu mušku gimnaziju i Atelje Collegium Artisticum u Skenderiji.

Na Vracama je nekada bio spomenik žrtvama fašizma, na staroj austrougarskoj tvrđavi su bila ispisana gotovo sva imena ubijenih sarajevskih Jevreja, demokrata i antifašista. Nekoliko stotina imena upisano je isklesanim slovima u kamenu. Među njima brojni Danoni...

Kada sam s Ibrom Spahićem posetio Vraca, dočekala su me potpuno devastirana. Nema više ni jednog imena koje bi podsetilo na streljane Sarajlije... Nema svedočanstva antifašističke prošlosti grada... Na Vracama su, tokom četvorogodišnje opsade Sarajeva devedesetih godina

boravile Karadžićeve paravojne jedinice. Odatle su imale grad na dlanu. Podsetio sam se snimljene vesti koju sam gledao na televiziji gde Karadžić s pesnikom, gostom iz Rusije, mitraljezom tuče po Sarajevu...

Slika koju sam zatekao na Vracama bila je odraz mržnje i besmisla rata. Ko god da je bio ovde – poneo se vandalski. Vraca su tog vrućeg sarajevskog prepodneva bila potpuno pusta. Koračali smo prostorom tvrđave na čijem se podu još moglo naći poneko otrgnuto kameno slovo... Pitam se do kada će ovako devastiran spomenik stajati na sramotu ne samo onih koji su ga devastirali, nego i onih koji dozvoljavaju da takav i dalje stoji...

S pijetetom sam sa zemlje podigao nekoliko slova... Setio sam se i otvaranja ovog spomenika: govorio je Dane Olbina, tada gradonačelnik Sarajeva, a ja sam dirigovao vojnim orkestrom i kombinovanim sastavom svih sarajevskih građanskih horova...

S Danom Olbinom sastao sam se jedne od tih sarajevskih večeri juna 2004. Pričao mi je o ratnim godinama u devedesetima i svojim svakodnevnim pokušajima da dođe do hrane, vode, o susretima sa sugrađanima, koji su četiri godine proveli u mišolovci, pod Karadžićevom opsadom. Poklonio mi je i knjigu, svoj ratni dnevnik, u kojem je – iz dana u dan – beležio sva svoja kretanja kao i vesti koje je slušao na radiju ili pročitao u novinama...

Po dolasku u Bašku, ovu sam knjigu pročitao u jednom dahu...

Danetova je teza da niko u Sarajevu, te grozne četiri godine, bez obzira na nacionalnost – nije bio siguran. Svi su bili podjednako izloženi... Pritisnula me sumnja u mogućnost suživota i rešenje krize u tvrdim bosanskim glavama... Bez odlučnog stava svih svetskih snaga o jedinstvenoj multinacionalnoj Bosni i Hercegovini i svih ljudi na ovim prostorima, ne vidim izlaza iz nasilno stvorenog stanja. Multietničnost, tolerancija, suživot, kosmopolitizam, u jedinstvenoj BiH, uslov su razvoja i bolje budućnosti. Čim se prestalo da ratuje, nastavio se život, doduše jednih pored drugih, jer rane i sjećanja, na žalost ostaju...

Imponovao mi je optimističan stav Ibri Spahića, ali i ministra za kulturu Kantona Sarajevo, mog dugogodišnjeg saradnika u scenskoj umetnosti, basa Ivica Šarića... Uz njih, činilo mi se na trenutak da sve i nije baš potpuno beznadno... Ipak, životno iskustvo mi govori koliko je teško graditi izgubljeno...